

Research Paper

Quranic Protocol of Asylum: A Structural Analysis of Verse 6 of Surah At-Tawbah and its Comparative Assessment with the Fundamental Principles of Contemporary Refugee LawNematollah Firouzi ^{*1} , Sara Rafieipour ²

¹ Assistant Professor, Department of Theology and Islamic Studies, Imam Reza International University, Mashhad, Iran. firoozi@imamreza.ac.ir

² M.A. Student of Quran and Hadith Sciences, Imam Reza International University, Mashhad, Iran. sara.rafieipour@imamreza.ac.ir

[10.22080/qhs.2026.6551](https://doi.org/10.22080/qhs.2026.6551)

Received:

July 18, 2025

Accepted:

December 26, 2025

Available online:

March 16, 2026

Extended abstract**1. Introduction**

The phenomenon of asylum in the contemporary world is among the most complex legal-humanitarian crises, facing serious challenges regarding normative legitimacy and the scope of state obligations. Although international refugee law, through binding instruments, has sought to regulate minimum protection for asylum-seekers, emerging crises demonstrate the inadequacy of purely contractual approaches. Re-examining revelatory sources with a structural approach can

contribute to the development of indigenous models for protecting asylum-seekers. Verse 6 of Surah At-Tawbah, among the most explicit Quranic texts on granting amān, possesses the capacity to provide a coherent normative system regarding asylum. The core research question is whether this verse merely signifies an exceptional ruling within a specific historical context or possesses a rule-based and generalizable structure. The objective of this article is to extract the “Quranic Protocol of Asylum” through an analysis of the verse’s linguistic and legal layers and its comparative assessment with the funda-

***Corresponding Author:** Nematollah Firouzi

Address: Imam Reza International University, Mashhad, Iran.

Email: firoozi@imamreza.ac.ir

mental principles of contemporary refugee law. Existing literature reveals that analyses related to this verse have predominantly focused on thematic exegesis or the jurisprudence of jihād, and its implications as a legal institution of asylum have not been systematically examined.

2. Research method

This research was conducted using a descriptive-analytical method, employing library and documentary sources. Data collection was carried out through note-taking from authoritative exegetical, jurisprudential, and international legal sources. Data analysis is based on a lexical-structural analysis of the verse's key terms, an examination of selected exegetical perspectives, and a comparative assessment of the findings against contemporary refugee law standards.

3. Findings

The research findings indicate that verse 6 of Surah At-Tawbah possesses a four-stage structure for the protection of asylum-seekers, commencing with *istijārah* (request for asylum), leading to *fa-ajirhu* (immediate granting of safe conduct), continuing with *ḥattā yasmaʿa kalāma Allāh* (guaranteeing the right to awareness and free choice), and culminating in *thumma ablighhu maʿmanahu* (safe transfer and prohibition of refoulement). The lexical analysis reveals that *istijārah* is a volitional-legal act that, upon realization, creates a binding obligation for the authority in power. *Fa-ajirhu* is an imperative verb denoting obligation and immediacy, delineating the boundary between a state of war and protection. *Ḥattā yasmaʿa kalāma Allāh* introduces the objective of granting asylum beyond saving life to include raising awareness and guidance, while *thumma ablighhu maʿmanahu* elucidates the obligation of safe transfer and its con-

formity with the principle of non-refoulement.

A comparative assessment of the Quranic Protocol with the principles of international refugee law reveals significant overlaps: the principle of inherent human dignity, non-aggression and non-refoulement, and the guarantee of safety of life and property constitute fundamental points of commonality. Structural differences are also noteworthy; the Quranic Protocol is based on a duty-oriented and ethics-driven logic, with its enforcement guarantee comprising a combination of divine responsibility, governmental oversight, and public oversight (*al-amr bi-l-maʿrūf wa-l-nahy ʿan al-munkar*), which creates a broader supervisory capacity compared to purely contractual mechanisms.

Moreover, the scope of the *mustajir* is wider than the definition in the 1951 Convention, encompassing various victims of injustice and insecurity. From a jurisprudential perspective, the granting of *amān* is not exclusive to the ruler; any Muslim can grant asylum, as the Prophet (PBUH) stated: "The lowliest of them is responsible for the protection of others".

4. Conclusion

In conclusion, verse 6 of Surah At-Tawbah, far from being a case-specific ruling, possesses a normative and generalizable structure that can serve as a coherent protocol in the field of asylum. The verse's implication, as a normative rule, elucidates that the ultimate goal of Islam is the expansion of justice through the elimination of ignorance and the provision of equal opportunity for free choice. The extracted conceptual model has the capacity for application at various levels: at the jurisprudential level for deducing contemporary asylum rulings, at the policy-making level

for drafting national legislation, at the discursive level for inter-systemic dialogue between Islamic law and international refugee law, and at the cultural level for enhancing public acceptance of refugees in Muslim societies. Realizing this potential requires further research in the fields of comparative jurisprudence and Islamic international law.

Funding

There is no funding support.

References

The Holy Quran.

Ṭabāṭabā'ī, M. Ḥ. (1374 Sh). *Al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur'ān* (Persian trans.). Qom: Daftar-e Enteshārāt-e Islāmī.

Ṭabarsī, F. Ḥ. (1372 Sh). *Tarjomeh-ye Tafsīr-e Majma' al-Bayān*. Tehran: Nashr-e Nāṣir Khusraw.

Makārim Shīrāzī, N. (1374 Sh). *Tafsīr-e Nemūneh*. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmīyah.

Najafī, M. Ḥ. (1362 Sh). *Jawāhir al-Kalām*. Beirut: Dār Ihya' al-Turāth al-'Arabī.

Montazeri, Ḥ. (1415 AH). *Dirāsāt fī Wilāyat al-Faqīh wa Fiqh al-Dawlah al-Islāmīyah*. Qom: Nashr-e Tafakkur.

Authors' contribution:

This article has been written by two authors, and the responsibility for the research lies with the corresponding author

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to the editor-in-chief and the executive staff of the journal for their efforts in bringing this article to fruition and publication.

Akhavān, M. (1395 Sh). "Political Asylum in International Instruments and Islamic Jurisprudence." *Faṣlnāmeḥ-ye Muṭāle'ātī-ye Shānat az Huqūq-e Zanān*.

Al-Dawoody, A., & Rodenhäuser, T. (2021). The Principle of Non-Refoulement under Islamic Law and International Law. *ICRC Law & Policy Blog*.

Abou-El-Wafa, A. (2009). The Right to Asylum between Islamic Shari'ah and International Refugee Law. *UNHCR*.

Zaat, K. (2007). The Protection of Forced Migrants in Islamic Law. *UNHCR*.

علمی

پروتکل قرآنی پناهندگی در پرتو تحلیل ساختاری، تطبیقی آیه ۶ سورۀ توبه و اصول بنیادین حقوق پناهندگی معاصر

نعمت الله فیروزی^{*۱}، سارا رفیعی پور^۲

^۱ دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، استادیار و هیئت علمی دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران، firoozi@imamreza.ac.ir
^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران، sara.rafeipour@imamreza.ac.ir

[10.22080/qhs.2026.6551](https://doi.org/10.22080/qhs.2026.6551)

چکیده

پدیده پناهندگی در جهان معاصر، به مثابه یکی از پیچیده‌ترین بحران‌های حقوقی-انسانی، با چالش‌های جدی در حوزه مشروعیت هنجاری، ضمانت‌های حمایتی و حدود تعهد دولت‌ها مواجه است. بازخوانی منابع وحیانی با رویکرد ساختاری و حقوقی می‌تواند در تولید الگوهای بومی و فرادینی حمایت از پناهجویان نقش‌آفرین باشد. آیه ۶ سورۀ توبه، به عنوان یکی از صریح‌ترین نصوص قرآنی در باب اعطای امان، ظرفیت ارائه نظام هنجاری منسجمی را در زمینه پناهندگی داراست. مسأله اصلی پژوهش آن است که آیا این آیه صرفاً ناظر به حکمی استثنایی در بستر تاریخی خاص یا واجد ساختاری قاعده‌مند و قابل تعمیم در قالب پروتکل قرآنی پناهندگی است. هدف مقاله، استخراج این پروتکل از طریق تحلیل لایه‌های زبانی، ساختاری و هنجاری آیه و تبیین نسبت آن با اصول بنیادین حقوق پناهندگی معاصر است. روش پژوهش مبتنی بر تحلیل لغوی-ساختاری آیه است. یافته‌ها نشان می‌دهد که آیه ۶ سورۀ توبه واجد ساختار چهارمرحله‌ای حمایت از پناهجوست: از پذیرش درخواست امان، به تأمین امنیت موقت، تضمین حق آگاهی و در نهایت تضمین امنیت نهایی. این ساختار، الگویی فراتر از ملاحظات دینی یا سیاسی ارائه می‌دهد و بر محور کرامت ذاتی انسان استوار است. نتیجه پژوهش آن است که آیه مذکور قابلیت قاعده‌سازی فقهی و تبدیل به چارچوب سیاست‌گذارانه در حقوق پناهندگی را داراست و می‌تواند مبنایی هنجاری برای بازتعریف تعهدات دولت‌ها در نظام‌های حقوقی اسلامی و گفت‌وگوی میان‌نظامی در حقوق بین‌الملل باشد.

تاریخ دریافت:

۲۷ تیر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۵ دی ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۲۵ اسفند ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

آیه ۶ سورۀ توبه، استجاره، امان، پناهندگی، امنیت انسانی، عدم اخراج، حمایت حداقلی، حقوق بین‌الملل اسلامی

* نویسنده مسئول: نعمت الله فیروزی

آدرس: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران. ایمیل: firoozi@imamreza.ac.ir

۱ مقدمه

پناهندگی در حقوق معاصر، نقطه تلاقی تعارض آمیز میان اصل حاکمیت دولت‌ها و الزام‌های فراملی ناشی از کرامت ذاتی انسان است. اگرچه حقوق بین‌الملل پناهندگان از طریق اسناد الزام‌آور و عرفی به تنظیم حداقلی حمایت از پناهجویان پرداخته، بحران‌های نوظهور انسانی نشان‌دهنده ناکفایتی رویکردهای صرفاً قراردادی و ضرورت بازاندیشی در مبانی هنجاری این نظام است.

قرآن کریم به‌عنوان منبعی واجد ظرفیت هنجارساز، می‌تواند الگویی بدیل و مکمل در صورت‌بندی حقوق پناهندگی ارائه دهد. در همین راستا، آیه ۶ سوره توبه می‌فرماید: «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ۚ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ» (و اگر یکی از مشرکان از تو پناه خواست، به او پناه ده تا کلام خدا را بشنود؛ سپس او را به محل امنش برسان. این به‌خاطر آن است که آن‌ها گروهی ناآگاهند). این آیه شریفه، به‌دلیل تصریح بر اعطای امان، تأمین امنیت و انتقال ایمن، از معدود نصوصی است که قابلیت تحلیل در سطح حقوق عمومی و بین‌الملل را داراست.

بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که تحلیل‌های مرتبط با این آیه عمدتاً در حوزه تفسیر موضوعی یا فقه جهاد متمرکز بوده و دلالت‌های آن در قالب نهاد حقوقی پناهندگی به‌صورت نظام‌مند واکاوی نشده است. میان خوانش‌های تفسیری که غالباً توصیفی، موردی و وابسته به شأن نزول‌اند و صورت‌بندی‌های حقوقی که مستلزم قاعده‌مندی و قابلیت تعمیم هستند، فاصله‌ای روش‌شناختی وجود دارد. این خلأ، مانع ورود مؤثر آموزه قرآنی به گفتمان حقوق پناهندگی معاصر شده است.

هدف اصلی مقاله، استخراج و تبیین پروتکل قرآنی پناهندگی مستفاد از آیه ۶ سوره توبه از طریق بازسازی حقوقی مفاد آن است. اهداف فرعی عبارت‌اند از: شناسایی ارکان هنجاری آیه در قالب

مراحل حمایت از پناهجو، استنباط اصول الزام‌آور ناظر بر حق تقاضای پناه و تکلیف حمایت و سنجش تطبیقی این اصول با معیارهای بنیادین حقوق پناهندگی معاصر. پرسش محوری پژوهش آن است که آیه ۶ سوره توبه چه ظرفیت‌های حقوقی برای شناسایی و حمایت از پناهجو در اختیار می‌گذارد و چگونه می‌توان این ظرفیت‌ها را به اصول حقوق پناهندگی نزدیک کرد. فرضیه پژوهش بر این مبنا استوار است که آیه مذکور واجد ساختاری هنجاری، تکلیف‌محور و مرحله‌مند است که نه‌تنها اعطای امان را تجویز، بلکه حمایت مؤثر از پناهجو را به‌عنوان الزام حقوقی صورت‌بندی می‌کند.

مقاله ابتدا به پیشینه پژوهش و خلأهای ادبیات موجود می‌پردازد، سپس جایگاه آیه ۶ در سیاق سوره توبه تحلیل و در ادامه، با تحلیل لغوی و ساختاری واژگان کلیدی، ارکان حمایتی استخراج می‌شود. پس از آن، دیدگاه‌های تفسیری بررسی و جمع‌بندی هنجاری ارائه و بعد از آن ارکان پروتکل قرآنی صورت‌بندی شده و در پرتو سنجش تطبیقی با حقوق پناهندگی معاصر تحلیل می‌گردد. درنهایت، تحلیل یافته‌ها، مدل مفهومی، نتیجه‌گیری و فهرست منابع ارائه خواهد شد.

۲ پیشینه پژوهش

در حوزه مطالعات قرآنی و فقهی پناهندگی، آثار متعددی نگاشته شده، اما تاکنون پژوهشی نظام‌مند که آیه ۶ سوره توبه را محور طراحی مدل مرحله‌مند حقوقی قرار دهد، انجام نشده است. تفسیر کلاسیک و معاصر شیعه و سنی نظیر المیزان (طباطبایی، ۱۳۷۴ش)، نمونه (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش)، انوار درخشان و اُطیب البیان، عمدتاً بر تبیین فضای نزول، فلسفه تشریع امان و تقسیم‌بندی مخاطبان (جاهل و معاند) متمرکز بوده‌اند. برآیند این آثار، تأکید بر جنبه هدایتی و آموزشی اعطای امان و ایجاد فرصت شناخت اسلام است.

(کاونده) به روایت ابویوب انصاری، به علت کاوش اسرار منافقان، و «مثیره» (افشاننده) به نقل از قتاده، به علت افشای رسوایی‌های منافقان (همان، ص ۴).

با توجه به موضوعات و روایات اسباب نزول، این سوره در سال نهم هجری و آیات ابتدایی آن پس از فتح مکه (سال هشتم) و شکست هوازن و ثقیف نازل گردید. در این زمان اسلام یگانه قدرت حاکم جزیره‌العرب و احکام نهایی نحوه تعامل با کفار و منافقین ذکر شد (قطب، ۱۴۰۸ق، ج ۳، ص ۱۵۶۴).

در آیه ۵ توبه و آیات ۱۹۲ بقره و ۳۹ انفال، دستور بر قتل مشرکان پس از اتمام مهلت چهارماهه صادر شده است. آیه ۶ این سخت‌گیری را با نرمشی تعدیل می‌کند؛ زیرا راه و رسم تربیت، آمیختن شدت با نرمش است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۷، ص ۲۹۳).

۳،۲ کارکرد آیه به‌عنوان قاعده حمایتی در شرایط تنش/مخاصمه

این آیه از مصادیق بارز اولویت اخلاق بر سیاست در اسلام است. درحالی‌که مشرکان دشمن نظامی محسوب می‌شدند، اگر فردی درخواست امان کند، حتی صرفاً برای شنیدن کلام خدا، مأموریت مسلمانان تأمین امنیت وی و هدایتش به محل امن است. این رویکرد محدودیتی اخلاقی در اجرای قانون جنگ ایجاد می‌کند که در فقه اسلامی به «آداب الحرب» معروف است. طبرسی سیاست این دستور را چنین بیان کرده: به او نیرنگ نزده باشی، بلکه او را به سرزمینش که در آنجا مصونیت دارد، برسان؛ زیرا اینان مردمی هستند که دلائل اسلام را نمی‌دانند (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۱، ص ۲۱). روایات بسیاری نیز در مذمت نیرنگ آمده است؛ ازجمله حدیث طلحة بن زید از امام صادق(ع) که فرمود: برای مسلمانان نشاید که دغلی کنند یا دستور دغلی دهند یا با عهدشکنان نبرد کنند، ولی حق دارند هر جا مشرکان را یافتند بجنگند (کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۵، ص ۲۸۵).

علاوه بر این، در متون فقهی استدلالی همچون جامع عباسی (شیخ بهایی، ۱۴۲۹ق)، المبسوط، جواهر الکلام (نجفی، ۱۳۶۲ش) و مبانی فقهی حکومت اسلامی (منتظری، ۱۴۱۵ق)، قاعده امان بحث شده است. این منابع به شرایط امان‌دهنده (امام تا فرد عادی)، امان‌گیرنده (کافر حربی)، اشکال اعطای امان و لزوم وفای به عهد پرداخته‌اند. با این حال، این مباحث عمدتاً در چارچوب تاریخی-شرعی «جهاد» مطرح شده و کمتر در قالب نهاد حقوقی کامل با مراحل مشخص برای دنیای امروز تنقیح گردیده‌اند. در حوزه پژوهش‌های حقوقی معاصر نیز مقالات و پایان‌نامه‌هایی نظیر قدی و کاظمی، زنگنه شهرکی و افشار، پورنجفی و نجاری به مقایسه کلیات پناهندگی در اسلام و حقوق بین‌الملل، اصل عدم بازگرداندن و مصونیت حرم مکی پرداخته‌اند. این تحقیقات عموماً نگاهی کلی داشته و کمتر به استنباط نظام‌مند از آیه ۶ توبه برای استخراج مدل عملیاتی ورود کرده‌اند.

با این وصف، خلأ اصلی پژوهش‌های موجود عبارت است از: ۱. عدم محوریت آیه ۶ توبه؛ ۲. فقدان رویکرد استنباطی و تطبیقی برای استخراج قواعد عام؛ ۳. عدم ارائه مدل مرحله‌مند منسجم (درخواست، بررسی، پذیرش، تعهدات)؛ ۴. عدم تطبیق قاعده‌مند با اصول حقوق پناهندگان (مانند عدم بازگرداندن). پژوهش حاضر با هدف پرکردن این خلأ و ارائه تحلیلی یکپارچه از مبانی قرآنی و صورت‌بندی کاربردی آن طراحی شده است.

۳ جایگاه آیه ۶ در سیاق سوره توبه

۳،۱ نسبت آیه با فضای کلی سوره و آیات پیرامونی

سوره توبه به قوانین اساسی ارتباط مسلمانان با مشرکان و حالات روانی منافقان می‌پردازد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷ش، ج ۸، ص ۱۳۷). از همین رو به اسامی مختلفی نامیده شده؛ ازجمله «بحوث»

۴ مفهوم‌شناسی و تحلیل واژگانی آیه

۴٫۱ استجاره

استجاره در فقه اسلامی به معنای درخواست آگاهانه و ارادی پناه از سوی فرد در معرض خطر است. این مفهوم از ریشه «جَوَر» و «جار» به معنای هم‌جواری توأم با حمایت اخذ شده و در اصطلاح فقهی، ناظر به تقاضای انتقال از ناامنی به مصونیت حقوقی است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ذیل «جار»). این تعبیر صرفاً وضعیت عینی نیست؛ بلکه کنش حقوقی و شرعی یک‌طرفه است که شخص مستجیر را در موضع طالب امان قرار می‌دهد. به تعبیر فقها، استجاره، «إظهار طلب الأمان مع الخوف» است (نجفی، ۱۳۶۲ش، ج ۲۱، ص ۳۹۲).

اثر حقوقی استجاره، به محض تحقق، ایجاد تعهد الزام‌آور بر مستجارِإلیه است؛ شامل اعطای امنیت موقت، منع تعرض و فراهم‌سازی امکان شنیدن سخن. این اثر فوری و قهری بوده و تخلف از آن موجب ضمان شرعی است (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۹، ص ۲۰۵؛ خمینی، ۱۳۶۸ش، ج ۱، ص ۴۸۳). استجاره نقطه آغاز شکل‌گیری رابطه حمایتی میان فرد آسیب‌پذیر و مرجع قدرت است؛ رابطه‌ای که وضعیت «بی‌حمایتی مطلق» را نفی می‌کند. این ویژگی، استجاره را قابل تطبیق با اصل منع بازگرداندن و حق دسترسی به حمایت اولیه در حقوق معاصر می‌سازد. مفهوم استجاره را نمی‌توان فقط به صورت نهاد فقهی دید؛ چراکه این مفهوم ریشه در «انسان‌گرایی قبیله‌ای» اعراب دارد که بعدها در چارچوب حقوق اسلامی صورت‌بندی هنجاری یافت (Al-Dawoody & Rodenhäuser, ۲۰۲۱).

۴٫۲ فآجره

تعبیر «فَأَجَرَهُ» پاسخ مستقیم و هنجارساز به استجاره است. این فعل امر از ریشه «أجر» به معنای اعطای پناه و حمایت مؤثر، ناظر به الزام

۳٫۳ قلمرو مخاطب و موضوع

امان قرارداد ویژه میان مسلمان و کافر حربی است؛ تأمین جانی، مالی یا ناموسی بر حسب قرارداد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵ش، ج ۱، ص ۶۵۲). این قاعده برای کفار حربی غیر از یهود، نصاری و مجوس است. آن سه طایفه مشمول جزیه‌اند، اما اگر امام مصلحت بداند، امان دادن به همه جایز است (قزوینی، ۱۳۷۲ق، ص ۴۳). پیامبر(ص) در خطبه مسجد خیف فرمود: «مسلمانان برادرند و کوچک‌ترین آنان ذمه دیگران را به عهده می‌گیرد.» امام صادق(ع) در تفسیر این حدیث فرمود: اگر کوچک‌ترین سرباز به کافری امان دهد، بر بالاترین رده فرماندهی واجب است به آن وفا کند (منتظری، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۲۵۰).

شیخ بهایی معتقد است آحاد مسلمانان، غلامان و زنان می‌توانند امان دهند، اما امان دیوانه، نابالغ و مکره صحیح نیست، امان اسیران و تاجران مسلمان در دیار کفر نیز صحیح است (شیخ بهایی، ۱۴۲۹ق، ص ۴۰۲). وفای به امان واجب است مگر متضمن شرط نامشروع باشد و وقت امان پیش از گرفتاری است (همان، ص ۴۰۳). همچنین شیخ طوسی در مبسوط می‌فرماید: امضای قرارداد امان با مشرکان جایز است براساس آیه ۶ توبه و سیره پیامبر(ص) در حدیبیه. اگر امضاکننده امام باشد، می‌تواند با همه اهل شرک قرارداد ببندد؛ اگر نماینده امام باشد، فقط برای منطقه خود و افراد عادی تنها یک تا ده نفر را می‌توانند، امان دهند. امان زن بدون اختلاف جایز است؛ چنانکه پیامبر (ص) امان ام‌هانی را پذیرفت و فرمود: «آن کس را که تو پناه دهی ما نیز پناه می‌دهیم» (منتظری، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۲۵۱-۲۵۳).

در همین زمینه، صیغه امان چنین است که امام بگوید: «أمنتك سنة من القتال و النهب» و کافر بپذیرد. این صیغه از جانب امام لازم‌الوفاء و از جانب کافر جایز است. امان با لفظ، اشاره و کتابت محقق می‌شود (قزوینی، ۱۳۷۲ق، ص ۴۳).

۴،۳ حتی یسمع کلام الله

مقصود از کلام خدا، آیات قرآنی مربوط به اصول معارف الهی و رد شبهات است (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۹، ص ۲۰۵). واژه «سمع» در چهار معنا به کار می‌رود: گوش، فعل شنیدن، فهم و ادراک، و طاعت (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴ش، ج ۲، ص ۲۵۶). در نهج‌البلاغه آمده: «وَمَا كُلُّ ذِي سَمْعٍ بِسَمِيعٍ» (خطبه ۸۸)؛ تمایز میان شنیدن معمولی و شنیدن همراه با توجه و پذیرش. شنیدن غیرارادی و حسی است، اما گوش‌دادن فرآیندی فعالانه و عمدی شامل درک کلمات است. برخی محققان با استناد به آیه ۲۵۶ بقره (لا اکراه فی الدین) نتیجه می‌گیرند که پناهنده در انتخاب دین آزاد است؛ زیرا دین امری قلبی است (وزیری و حمیسی، ۱۳۸۷ش، ص ۳۷۴). این دیدگاه با ماده ۱۸ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۵۱ همخوانی دارد.

هدف نهایی پناهدهی، ایجاد فرصت برای شنیدن کلام الهی و تحقیق است. افراد کافری که به دلیل عدم آگاهی نسبت به اصالت اسلام شک دارند، در صورت استجاره می‌توانند تحت حمایت قرار گیرند (اخوان، ۱۳۹۵ش، ص ۳۷). این دیدگاه پناهندگی را فراتر از حمایت صرفاً امنیتی، فرصتی برای آگاهی‌یابی معرفی می‌کند.

۴،۴ ثم أبلغه مأمنه: تعهد به رساندن به مکان امن

واژه «مأمنه» برای حالت امنیت و آرامش خاطر و ازبین‌رفتن بیم به کار می‌رود (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴ش، ج ۱، ص ۲۰۵). در روایات، مأمن به معنای مکان امن یا حالت ایمنی تفسیر شده و «مأمونون» لقب اهل بیت (ع) است (فیض کاشانی، ۱۳۷۳ش، ج ۲، ص ۳۷۳). همچنین مؤمن واقعی کسی معرفی شده که دیگران بتوانند امور خود را به او بسپارند (مجلسی، ۱۳۶۲ش، ج ۶۴، ص ۳۰۲).

هر مسلمانی اعم از زن و مرد، حتی بیماران و نابینایان می‌توانستند امان دهند و این تصمیم برای تمامی ارکان حکومتی لازم‌الاجرا بود. با اعطای امان،

صاحب قدرت به پذیرش درخواست پناه است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ذیل «أجر»). از منظر اصول فقه، اصل در صیغه امر ظهور در وجوب دارد. در این آیه نه تنها قرینه‌ای بر خروج از وجوب نیست، بلکه سیاق تهدید و مخاصمه بر تقویت الزام می‌افزاید. ازاین‌رو، غالب فقها «فأجره» را دالّ بر وجوب اعطای امان دانسته‌اند (نجفی، ۱۳۶۲ش، ج ۲۱، ص ۳۹۴؛ زحیلی، ۱۴۰۹ق، ج ۸، ص ۲۷۰).

دلالّت الزام‌آور «فأجره» ناظر به پذیرش حداقلی حمایت است که نمی‌توان به اراده سیاسی واگذار کرد. این حداقل شامل منع تعرض، توقف اقدام خصمانه و تأمین امنیت موقت است (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۹، ص ۲۰۵). همچنین «فأجره» دلالت بر فوریت دارد؛ زیرا امر در مقام دفع ضرر مقتضی اقدام بی‌درنگ است (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۹۱). «فأجره» نه توصیه اخلاقی و نه مجوز اختیاری، بلکه حکم الزام‌آور با اثر حقوقی فوری است که مرز وضعیت جنگی و حمایتی را مشخص می‌کند. الداوودی و رودنهاوزر تأکید می‌کنند که امان «مستلزم حرمت و حفاظت از جان و مال مستأمن است» و «بازگرداندن نقض حفاظت ارائه‌شده تحت قرارداد امان محسوب می‌شود» (Al-Dawoody & Rodenhäuser, ۲۰۲۱).

این دوگانگی «مسؤولیت حقوقی- بین‌المللی» در مقابل «مسؤولیت معنوی- الهی» ظرفیتی مکمل برای جوامع مسلمان است. بنابراین می‌توان گفت که نهاد امان ریشه در سنت پیشااسلامی «اجاره» داشته که با ظهور اسلام توسعه یافت. به اجماع فقها، در کاربرد قواعد امان میان «اعطای امان به دشمن متخاصم» و «اعطای امنیت به مهاجران نیازمند پناه» تمایزی نیست (Zaat, ۲۰۰۷, p. ۲۱). همچنین برخی با استناد به شیخ طوسی، این دستور را از اعمال پسندیده الهی قلمداد کرده و با ماده یک آیین‌نامه پناهندگان ایران تطبیق می‌دهند (وزیری و حمیسی، ۱۳۸۷ش، ص ۳۷۳). اخوان نیز تصریح می‌کند که فقها پناهندگی را در این آیه خلاصه کرده و مبنا قرار داده‌اند (اخوان، ۱۳۹۵ش، ص ۳۵).

۴٫۶ مبانی نظری پناهدهی (الزام بشردوستانه)

ابن عربی معتقد است پناهدهی برای کسانی که از بی‌عدالتی، نابردباری، آزار جسمانی، بیماری و ناامنی مالی می‌آیند، اجباری است. این دیدگاه دامنه پناهدهی را فراتر از آزار مذهبی گسترش می‌دهد. در همین زمینه، زات استدلال می‌کند کسانی که حمایت و کمک ارائه می‌دهند به «جایگاه قانونی ویژه‌ای» در حقوق اسلامی دست می‌یابند. بنابراین دولت‌های مسلمان و بازیگران غیردولتی تعهد دارند ایمنی و دسترسی بی‌مانع حامیان را تضمین کنند (Arnaout, ۱۹۸۷; Islamic Relief Worldwide, ۲۰۱۲, p. ۲۰۲).

۵ دیدگاه‌های تفسیری منتخب و نتیجه تفسیری

۵٫۱ شمول و دامنه حکم در تفاسیر شیعه و سنی

تفاسیر موجود چند نکته را بیشتر مورد توجه قرار می‌دهند:

نکته اول: فرمان الهی به پذیرش پناهندگی مشرکانی که پس از انقضای مهلت چهارماهه برای شنیدن پیام وحی درخواست پناهندگی کنند. آیه ۲ توبه به مشرکان مهلت چهارماهه می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۹، ص ۱۹۸) و آیه ۵ دستور قتال پس از پایان ماه‌های حرام می‌دهد (جعفری، ۱۳۷۶ش، ج ۴، ص ۴۱۴). برخی مفسران منظور را ذی‌القعدة، ذی‌الحجه، محرم و رجب دانسته‌اند (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۱، ص ۱۹). دیدگاه دیگر، چهار ماه از دهم ذی‌الحجه تا دهم ربیع‌الثانی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۷، ص ۲۸۵).

هدف اسلام از برخورد با مشرکان، گسترش حق و عدالت است؛ لذا به مخالفان فرصت می‌دهد آزادانه سخنان حق را بشنوند تا شاید هدایت شوند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷ش، ج ۸، ص ۱۵۰). مکتبی که

مستأمن اجازه تردد امن در قلمرو اسلامی می‌یافت. این حق با فرمان «ثُمَّ أُولَئِكَ مَأْمَنُ» همخوانی دارد. امان دارای جنبه موقت بوده که آن را به «حمایت موقت» در نظام‌های معاصر نزدیک می‌سازد (Zaat, ۲۰۰۷, p. ۲۰).

الزام به رساندن به مکان امن با تأکید بر بازگشت داوطلبانه پناهندگان به مکان‌های اصلی، هنگامی که امن تلقی شود، پیگیری می‌شود. شرط «امن بودن مقصد» پیش از بازگرداندن، همان اصل «عدم بازگرداندن» در حقوق بین‌الملل است. در حقوق اسلامی تأکید شده که افرادی که موجب مهاجرت دسته‌جمعی می‌شوند، فاقد ایمان تلقی می‌شوند (Islamic Relief Worldwide, ۲۰۱۲, p. ۲). در فقه اسلامی، اعتبار امان مشروط به آن است که «از آن به ما آسیبی نرسد». هرگاه احتمال آسیب از مستأمن وجود داشته باشد، امام حق دارد امان را پایان دهد. مصادیق آسیب شامل خیانت، جاسوسی و پیشاهنگی برای دشمن است. پس از پایان امان، مستأمن باید به مکان امن فرستاده شود و اموالش مورد تعرض قرار نگیرد. این رویکرد با ماده ۳۲ کنوانسیون ۱۹۵۱ شباهت دارد؛ هر دو اخراج را منوط به خطر امنیتی دانسته و بر عدم اعزام به سرزمین خطرناک تأکید دارند (Elmadmad, ۲۰۱۱, pp. ۱۷۷-۱۷۶). از سوی دیگر می‌توان با استناد به آیه ۷۵ نساء، حمایت از مستضعفان را از مصادیق پناهدهی برشمرده و با مواد ۱۴ اعلامیه جهانی و ۳۲ و ۳۳ کنوانسیون ۱۹۵۱ مرتبط دانست. مفهوم «مأمن» فراتر از مکان جغرافیایی، بیانگر وضعیت حقوقی مصون از تعرض است (وزیری و حمیسی، ۱۳۸۷ش، ص ۳۷۱).

۴٫۵ حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر (زنان و کودکان)

قرآن مقررات خاصی برای حمایت بیشتر از زنان و کودکان وضع کرده است. این حمایت اضافی ریشه در اصل عدالت دارد که اساس مقررات اسلامی است. کسانی که در معرض خطر بیشتری قرار می‌گیرند، باید حمایت بیشتری دریافت کنند؛ حتی غیرمسلمانان.

شد (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۶، ص ۲۳۹؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷ش، ج ۸، ص ۱۵۱).

این آیه دارای دلالت هنجاری و قاعده‌ساز است و اصلی کلیدی و جاودانه در تعاملات دینی و اجتماعی را تبیین می‌کند:

۱. **اصل آزادی اندیشه و پژوهش:** اسلام با منطق، آگاهی و اقناع مواجه است؛ نه زور و اجبار. فراهم کردن زمینه شناخت حق برای ناآگاهان، هنجار اخلاقی و تکلیف قانونی است.

۲. **تقدم هدایت بر مجازات:** مؤاخذه مشروط به اتمام حجت و ارائه معارف است. پیش از بسته شدن راه فکر، راه خشونت نیز بسته است.

۳. **امنیت برای پناهندگان:** پناهندگی برای قاصدان شناخت اسلام تضمین شده و به حقی تبدیل شده که رهبران باید رعایت کنند. بنابراین، دلالت آیه فراتر از حکایت واقعه تاریخی است و به عنوان قاعده هنجاری روشن می‌کند که هدف غایی اسلام، گسترش توحید و عدالت از طریق رفع جهل و ایجاد فرصت برابر برای تفکر و انتخاب آزادانه.

۶ رکان پروتکل قرآنی

۶/۱ رکن اول: درخواست پناه (استجاره)

اولین رکن، نحوه ابراز تقاضاست. زمخشری در الکشاف بیان می‌دارد که امر به اجاره مشروط به تحقق استجاره است و درخواست باید به صورت شفاهی با جملاتی آشکار همچون «أَجْرِي» مطرح شود (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۴۸).

خلوص نیت: شرط بنیادین، قصد شناخت اسلام است، نه اهدافی همچون جاسوسی (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۹، ص ۲۰۶).

نوع کفر متقاضی: فخر رازی اشاره می‌کند که حکم شامل کسانی می‌شود که شرک آنان زاییده جهل است؛ نه لجوجانه (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۱۵، ص ۵۳۱).

منطق دارد عجله ندارد؛ به دشمن فرصت می‌دهد بشنود و با فکر آسوده انتخاب کند. ایمان از روی فهم ارزش دارد، نه از روی ترس (قرائتی، ۱۳۸۸ش، ج ۳، ص ۳۸۰). هدف، اقناع و هدایت است؛ نه از میان بردن کفار (صابونی، ۱۳۸۳ش، ج ۲، ص ۱۸۴).

نکته دوم: لزوم پذیرش پناهندگی کفار محاربی که برای آشنایی با معارف اسلام درخواست کنند. از این آیه می‌توان گفتار کسانی که معتقدند معارف دینی باید بدون سؤال پذیرفته شود، رد کرد. علت این دستور آن است که آن‌ها قومی ناآگاهند؛ اگر درهای آگاهی باز شود، امید هدایت می‌رود. عامل بی‌ایمانی جهل و سرچشمه ایمان علم است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۷، ص ۲۹۳). مفسران اهل سنت نیز امان دادن را لازم دانسته‌اند تا گفته خدا شنیده شود (صابونی، ۱۳۸۳ش، ج ۲، ص ۱۸۴).

نکته سوم: مؤاخذه کفار پیش از ارائه معارف الهی و اتمام حجت ممنوع است. مشرکین در این آیه اشاره به بت‌پرستان عصر نزول دارد (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۱، ص ۲۱). اهل کتاب و منافقان در این دسته نیستند؛ برخورد با آن‌ها در آیات دیگر بیان شده (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۷، ص ۳۰۷ و ج ۱۷، ص ۴۵۹). مشرکان پیمان‌شکن نیز مشمول این رحمت نیستند (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۴۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۷، ص ۲۹۱).

نکته چهارم: فراهم کردن زمینه‌های هدایت از وظایف پیامبر(ص) و رهبر امت است. اماکن سکونت مشرکان پیمان‌شکن، تنها مراکز امن اعلام‌شده برای آنان است (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۷۱ش، ج ۷، ص ۱۸). در نمونه‌های تاریخی می‌توان ماجرای عمیر بن وهب جمحی از سران مشرکان و دشمنان پیامبر(ص) را که پدرش در بدر کشته شد، مثال زد. صفوان بن امیه او را تحریک کرد و با شمشیر زهرآلود به قصد کشتن پیامبر(ص) به مدینه آمد. شمشیرش افتاد و پیامبر(ص) به استناد آیه ۶ توبه به او پناهندگی داد و فرصت مطالعه اسلام را فراهم کرد. درنهایت مسلمان و یار وفادار پیامبر(ص)

۶،۲ رکن دوم: اعطای امان (فأجره) و مسئولیت فردی

بنا بر نقل ابن‌عبدالبر، پناه‌دهی ابوطالب به پیامبر(ص) و سپس پناه‌دهی مطعم بن عدی به ایشان و نیز تأیید پناه‌دهی ام‌هانی توسط پیامبر(ص) با عبارت «ما به هر کس که تو پناه داده‌ای، پناه می‌دهیم»، همگی نشان‌دهنده آن است که اعطای امان در اسلام منحصر به حاکم یا نهاد رسمی نبوده و افراد نیز می‌توانستند پناه‌دهی کنند (Abou-El-Wafa, ۲۰۰۹, p). (۹۵).

براساس منابع فقهی، امان در فقه اسلامی به معنای تضمین امنیت و مصونیت برای کافران حربی است که وارد دارالاسلام می‌شوند. در همین زمینه، شرایط اعطای امان عبارت است از: توسط مسلمان عاقل مختار صادر شود، نباید به ضرر مسلمانان باشد و مدت آن معمولاً نباید از ده سال تجاوز کند (حرانی حنبلی، ۱۴۲۸ق، ج ۱، ص ۵۶۴). از سوی دیگر، مستأمن (کسی که امان گرفته) دارای حقوق و تکالیفی است؛ ازجمله: مصونیت از قتل، اسارت و گرفتن مال، عدم پرداخت جزیه در مدت امان، حق تجارت و فعالیت اقتصادی و تکلیف به رعایت قوانین دارالاسلام که باید مورد توجه قرار دهد. (کرمی، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۷۳).

۶،۳ رکن سوم: تکالیف و مسئولیت‌های جامعه اسلامی در قبال پناهجو

تضمین امنیت جانی و مالی: علامه طباطبایی تأکید می‌کند که پس از درخواست پناهندگی، جان و مال پناهجو حرام است (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۱، ص ۲۱).

ابلاغ کامل معارف: مهم‌ترین وظیفه، ارائه مبانی اسلامی به صورت شفاف و بدون ابهام است (جعفری، ۱۳۷۶ش، ج ۴، ص ۴۱۲).

عدم تحدید زمان: فخر رازی بیان می‌دارد که زمان معینی برای یادگیری ذکر نشده؛ فهم حق فرآیند

عدم پیمان‌شکنی: این حکم اختصاص به مشرکانی دارد که پیمان‌شکنی نکرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۷، ص ۲۹۱).

استجاره معادل «حق درخواست حمایت» در نظام بین‌الملل است که صرفاً با ابراز آن، تعهداتی برای طرف مقابل ایجاد می‌کند (Al-Dawoody & Rodenhäuser, ۲۰۲۱). ماده ۱۲ اعلامیه قاهره (۱۹۹۰) تصریح می‌کند: «هر انسانی حق دارد در صورت آزار، به کشور دیگری پناهنده شود». این حق ریشه در مفهوم «هجرت» دارد؛ پیامبر (ص) خود به دلیل آزار از مکه به مدینه هجرت فرمود. بنابراین «هر فردی که در معرض آزار قرار می‌گیرد، هم حق و هم وظیفه مهاجرت دارد» (De Santis, ۲۰۱۵). نکته قابل تأمل، عدم وجود معادل زبانی مشخص برای «پناهنده» در سنت اسلامی است. برخلاف حقوق بین‌الملل، تمایز قانونی میان دسته‌های مختلف مهاجران اجباری وجود ندارد.

با این حال، قرآن مکرراً به پیوند آزار و مهاجرت اجباری اشاره می‌کند. دایره شمول مستجیر فراتر از تعریف کنوانسیون ۱۹۵۱ بوده و شامل بی‌عدالتی، آزار جسمانی، بیماری و ناامنی مالی می‌شود. تفاوت بنیادین دیگر آنکه در چارچوب اسلامی می‌توان از «وظیفه» درخواست پناهندگی سخن گفت، نه صرفاً «حق» آن. استجاره تجلی اراده و کرامت انسانی است (Kidwai, ۲۰۱۴, p). پناه‌دهی ابوطالب و مطعم بن عدی به پیامبر(ص) مؤید آن است که استجاره رفتاری عینی در جامعه عرب بوده است (Abou-El-Wafa, ۲۰۰۹, p). همچنین محققان تصریح می‌کنند که پناهنده به دلیل این عنوان نباید با کم‌توجهی مواجه شود؛ انسان دارای شرافت ذاتی و مقام جانشینی خداوند است (وزیری و حمیسی، ۱۳۸۷ش، ص ۳۶۷). همچنین با اشاره به آیه دهم ممتحنه، می‌توان برای بررسی انگیزه متقاضیان بهره گرفت (همان، ص ۳۶۹).

۶،۴ رکن چهارم: شمولیت در پناهدهی

اعطای پناه توسط اشخاص مختلف با جایگاه‌های گوناگون اجتماعی - از ابوطالب به‌عنوان رئیس قبیله، تا مطعم بن عدی و ام‌هانی که یک زن بود - و تأیید این اقدامات توسط پیامبر(ص)، نشان‌دهنده رویکرد فراگیر نظام اسلامی در اعطای پناه و عدم محدودیت آن به گروه یا جنسیت خاص است (Abou-El-Wafa, ۲۰۰۹, p. ۹۵).

۶،۵ بُعد اخلاقی و سیاسی: نفی

دورویی

این رویکرد قرآنی پیامی عمیق در باب اخلاق بین‌الملل دارد. اسلام که دین آزادی است، هیچ‌گونه توجیهی برای دورویی یا جنگ ناجوانمردانه نمی‌پذیرد. دادن امان به دشمن مسلح برای شنیدن پیام حق، اوج بلوغ سیاسی و اخلاقی یک مکتب است که نشان می‌دهد از حقانیت خود به حدی مطمئن است که حتی به دشمنان فرصت شنیدن حقیقت را می‌دهد.

بررسی آیه ۶ سوره توبه نشان می‌دهد اسلام در امر دعوت، از انعطاف‌پذیری بالایی برخوردار است. این آیه با وضع شرایطی همچون صراحت درخواست، خلوص نیت، تفکیک جاهل از عنید و عدم سوءپیشینه پیمان‌شکنی، چارچوبی امن را فراهم کرده است. از سوی دیگر، با تکلیف به مسلمانان برای تأمین امنیت و ابلاغ کامل حق، مانع از برخورد سلیقه‌ای شده و راه بازگشت از جهل به هدایت را همواره نگه داشته است. این بُعد اخلاقی را می‌توان در پرتو آنچه «انسان‌گرایی قبیله‌ای» اعراب نامیده شده، بازخوانی کرد. اعطای حمایت به پناهندگان در فرهنگ عرب پیش از اسلام، ریشه در فضایل جوانمردی، مهمان‌نوازی و حمایت از ضعفا داشته است. اسلام این سنت فرهنگی را نه تنها نفی نکرد، بلکه آن را در چارچوبی هنجاری و حقوقی صورت‌بندی نمود و به آن مشروعیت دینی و الزام شرعی بخشید. از منظر میان‌رشته‌ای، این فرآیند را می‌توان «تکمیل و تقویت هنجارهای بومی توسط

فردی است و اصل بر امنیت است تا تصمیم قطعی (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۱۵، ص ۵۳۱).

این تکالیف ذیل اصل «عدم بازگرداندن» قابل ترسیم است. «ازآنجا که امان مستلزم حفاظت از جان و مال مستأمن است، بازگرداندن نقض حفاظت محسوب می‌شود» (Al-Dawoody & Rodenhäuser, ۲۰۲۱). آنچه در فقه «تضمین امنیت» است، در نظام بین‌الملل با اصل منع بازگرداندن به‌عنوان قاعده آمره شناخته می‌شود.

«اصل امان شامل فراهم‌کردن پناهگاه امن و ممنوعیت بازگرداندن به مکان خطرناک است»، حتی اگر «بازگشت مستأمن منجر به آزادی مسلمان اسیر گردد» (De Santis, ۲۰۱۵). همچنین «جوامع اسلامی وظیفه دارند پناهندگان را تا زمانی که نیازمندند، بپذیرند». با استناد به آیه «اگر یکی از کافران پناه خواست، به او پناه دهید»، «دولت یا شخص میزبان وظیفه دارد امنیت را صرف‌نظر از مذهب مهاجر فراهم کند». قانون اسلامی با عدم تبعیض، آسیب‌پذیری مرتبط با آزار را به رسمیت می‌شناسد و به مهاجران وضعیت قانونی ویژه می‌دهد (De Santis, ۲۰۱۵). مصداق «پناهگاه امن» در سنت اسلامی، کعبه است که «ارزش جاودان برای بشریت» دارد و «هرکس وارد شود در امان است، حتی مرتکبان جرم تا خروج از حرم» (Zaat, ۲۰۰۷, p. ۲۱).

امان پیوندی فسخ‌ناپذیر ایجاد می‌کند و «حتی اگر شخص مورد حمایت با مسلمانان درگیری داشته باشد، مصون از تعرض باقی می‌ماند» (Islamic Relief Worldwide, ۲۰۱۲, p. ۲; Arnaout, ۱۹۸۷, p. ۲). اخوان تصریح می‌کند: «افراد کافری که ... در صورت استجاره می‌توانند تحت حمایت و تأمین جانی و مالی مسلمانان قرار گیرند» (اخوان، ۱۳۹۵ش، ص ۳۷). پذیرش پناهندگی پیامبر(ص) توسط مطعم بن عدی، مصداق عملی تأمین امنیت پناه‌جو است (Abou-El-Wafa, ۲۰۰۹, p. ۹۵).

ماده ۱۴ اعلامیه جهانی حقوق بشر که حق پناهندگی را برای فرار از آزار و اذیت به رسمیت می‌شناسد، همخوانی دارد. فعل «أَجْرَهُ» (او را پناه ده) یک فعل امر است که تکلیف قانونی و شرعی ایجاد می‌کند. این بدان معناست که حمایت از پناهجو، یک اختیار نیست، بلکه یک «الزام حقوقی» است. نادیده گرفتن این درخواست یا نقض امنیت پناهجو، خلاف فرمان الهی و نقض عهد پیمان محسوب می‌شود. اصل حمایت در آیه مذکور، دارای زمان‌بندی مشخص، اما هدفمند است: «حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ» (تا زمانی که کلام خدا را بشنود). این عبارت نشان می‌دهد که حمایت باید تا زمانی ادامه یابد که هدف از پناهندگی (که آگاهی‌یابی است) محقق شود.

۷،۲ نقاط هم‌پوشانی

اشتراکات میان نظام حقوقی اسلام و حقوق بین‌الملل پناهندگان، نشان‌دهنده وجود مشترکات انسانی و اصول جاودانه عدالت است که فراتر از زمان و مکان قرار دارند.

الف) منطق حمایت و کرامت ذاتی انسان: هسته مرکزی در هر دو نظام، کرامت انسانی است. در پروتکل قرآنی، دستور به پناه‌دادن به مشرک (که در دیدگاه عقیدتی دشمن است) صرفاً به‌خاطر انسانیت او و برای شنیدن حقیقت صادر شده است. در حقوق مدرن نیز، منطق حمایت بر پایه «حق بر حیات و امنیت» استوار است. هر دو رویکرد معتقدند که شرایط سخت نباید منجر به سلب حق حیات یا امنیت فرد شود.

ب) منع تعرض و اصل عدم بازگرداندن: در آیه ششم سوره توبه، خداوند متعال به‌صراحت دستور می‌دهد که پس از درخواست پناهندگی، هیچ‌گونه تعرضی به فرد نشود. این مفهوم دقیقاً با اصل «عدم بازگرداندن» (Non-refoulement) در حقوق بین‌الملل همخوانی دارد؛ اصولی که بر اساس آن، دولت‌ها نمی‌توانند پناهجویان را به مرزهایی بازگردانند که جان یا آزادی‌شان در خطر است.

حقوق و حیانی» نامید. امروزه نیز سازمان‌های بین‌المللی مانند کمیته بین‌المللی صلیب سرخ بر این باورند که استفاده از چارچوب‌های حقوقی و اخلاقی اسلامی، در کنار تلاش برای احترام به حقوق بین‌الملل، می‌تواند حمایت از پناهندگان را در جوامع مسلمان تقویت کند. زیرا این چارچوب‌ها با فرهنگ و باورهای جوامع هدف هماهنگی بیشتری داشته و از مقبولیت و مشروعیت عمومی بالایی برخوردارند (Al-Dawoody & Rodenhäuser, ۲۰۲۱).

۷ تحلیل یافته‌ها و جمع‌بندی

۷،۱ پیوند پروتکل قرآنی با اصول

حقوقی پناهندگی

در بررسی تطبیقی میان آموزه‌های قرآن کریم و کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق بشر و پناهندگان، می‌توان دریافت که بسیاری از اصول بنیادین حقوق مدرن، ریشه در سنت دینی و تمدن اسلامی دارند.

اصل حمایت و حفاظت ستون فقرات هر نظام پناهندگی است که بر پایه آن، فرد پناهجو از هرگونه تعرض، آزار و اعدام مصون می‌ماند. در آیه ۶ سوره توبه، دستور صریح الهی ایجاد یک حفاظت امنیتی فوری را در بر می‌گیرد. همان‌طور که در مجمع‌البیان آمده است، این امان شامل حفظ جان و مال پناهجو می‌شود و هیچ‌کس حق تعرض به او را ندارد (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۱، ص ۲۱). قرآن کریم پیش از آنکه پناهجو حتی سخنی را بشنود یا دفاعی ارائه کند، صرفاً به دلیل درخواست پناهندگی، حصار امنیتی دور او می‌کشد و اجرای مجازات‌های جاری را به حالت تعلیق درمی‌آورد. این دقیقاً همان مکانیزم حفاظتی است که در حقوق مدرن برای جلوگیری از اعدام یا شکنجه پناهجویان در نظر گرفته شده است.

نگاه قرآن به حمایت، نگاهی جامع و فراگیر است که تنها به جان اکتفا نمی‌کند. در سنت اسلامی، پناهندگی (اجاره) یک پیمان الهی است که شامل حرمت جان، مال و آبروی فرد می‌شود. این امر با

نقض عهد پناهندگی را خیانت به امر خداوند تلقی و مسؤولیت اخروی برای ناقض ایجاد می‌کند. دوم، نظارت حاکم اسلامی و ولی امر که بر حسن اجرای احکام امان نظارت مستقیم دارد و در صورت تخلف افراد، موظف به مداخله و احقاق حق مستأمن است. سوم، نظارت عمومی امت اسلامی در قالب اصل «امربه معروف و نهی از منکر» که هر مسلمانی را ناظر و مسؤول در قبال رعایت حقوق پناهجو قرار می‌دهد؛ چنانکه پیامبر(ص) فرمود: «کوچک‌ترین آنان ذمه دیگران را به عهده می‌گیرد» (منتظری، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۲۵۰) و این بدان معناست که اگر پایین‌ترین رده مسلمانان به کسی امان دهد، بالاترین رده‌ها ملزم به رعایت آن هستند. چهارم، ضمانت اجرای فقهی شامل ضمان شرعی، مسؤولیت مدنی و حتی مجازات تعزیری برای کسی که امان را نقض کند.

در مقابل، در حقوق مدرن، سازوکارهای نظارت بین‌المللی مانند کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل، دادگاه‌های حقوق بشر و نهادهای ناظر منطقه‌ای وجود دارد. تفاوت اصلی در آن است که نظارت در نظام قرآنی، ترکیبی از مسؤولیت الهی، حکومتی و عمومی با ضمانت اجرای شرعی و اخلاقی است، درحالی‌که در نظام مدرن، نظارت عمدتاً ماهیت سیاسی و حقوقی بین‌المللی دارد و وابسته به اراده دولت‌ها در پذیرش صلاحیت نهادهای فراملی است. از این حیث، می‌توان گفت نظام نظارتی قرآنی از جهت تکرر لایه‌ها و فراگیری (شمول همه افراد جامعه)، ظرفیت بالاتری دارد، هرچند فاقد سازوکارهای نهادینه بین‌المللی به معنای امروزی است.

۸ مدل مفهومی و الگوی استخراجی از یافته‌های پژوهش

براساس تحلیل‌های انجام‌شده در این پژوهش، می‌توان یک مدل مفهومی چهارمرحله‌ای برای

ج) خروج امن: هر دو نظام حقوقی بر لزوم فراهم‌کردن مسیر امن برای پناهجویان تأکید دارند. در پروتکل قرآنی، عبارت «ثُمَّ أُلِغَ مَأْمَنُهُ» بر انتقال پناهجو به مکان امن تصریح دارد. این خروج امن در حقوق مدرن نیز به‌عنوان یکی از تعهدات دولت‌ها برای نجات پناهجویان از مناطق بحرانی مطرح است.

۷،۳ نقاط افتراق

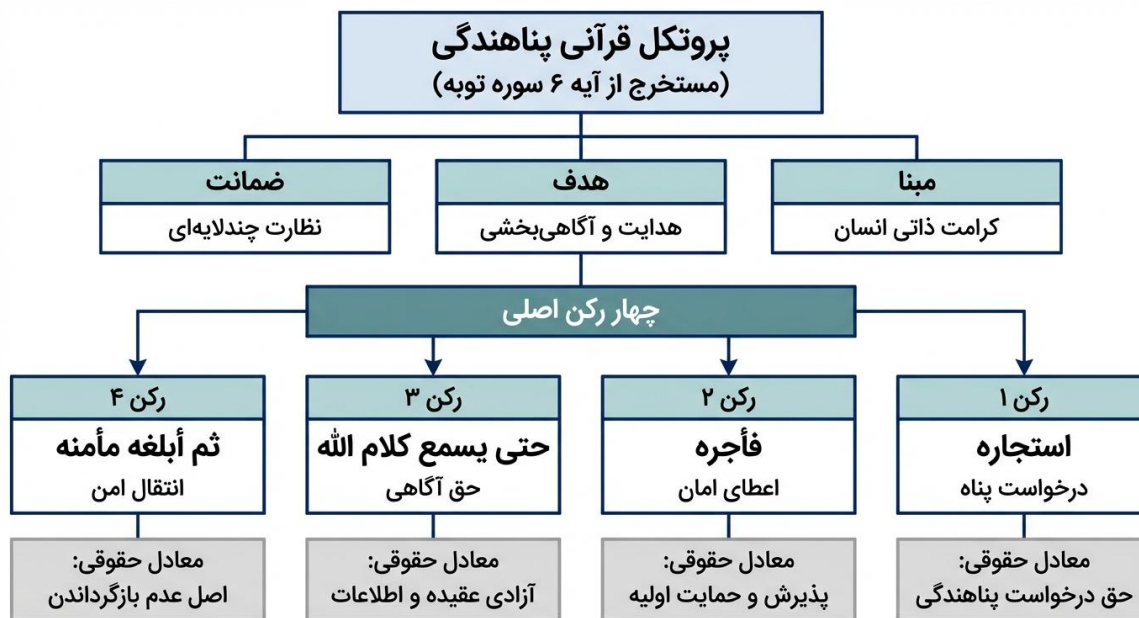
با وجود اشتراکات بنیادین، تفاوت‌های ساختاری و مفهومی عمیقی میان این دو نظام وجود دارد که ناشی از تفاوت در مبانی شناخت‌شناسی و ساختار حکمرانی است.

الف) تعریف‌های حقوقی: در حقوق مدرن، پناهنده تعریف حقوقی دقیقی دارد که معمولاً بر پایه ترس از آزار و اذیت به دلیل نژاد، مذهب، ملیت، عضویت در گروه‌های اجتماعی خاص یا عقاید سیاسی استوار است (کنوانسیون ۱۹۵۱). اما در پروتکل قرآنی، فرد مورد خطاب لزوماً کسی نیست که از ترس جان فرار کرده است، بلکه مشرکی است که برای شنیدن کلام خدا درخواست پناهندگی می‌کند. هدف در اسلام فراتر از نجات جان است؛ هدف هدایت و آگاهی‌بخشی است. بنابراین، دایره شمول پروتکل قرآنی وسیع‌تر بوده و شامل بی‌عدالتی، نابردباری، آزار جسمانی، بیماری و ناامنی مالی نیز می‌شود.

ب) نهادهای تصمیم‌گیری: در نظام قرآنی، مرجع تصمیم‌گیری نهایی، پیامبر(ص) و به تبع او ولی امر یا حاکم اسلامی است و ماهیتی شخصی و متمرکز دارد. در مقابل، در حقوق مدرن، نهادهای تصمیم‌گیری پیچیده و بوروکراتیک هستند و فرآیند پذیرش پناهندگی یک فرآیند اداری-قانونی است. نکته مهم آنکه در پروتکل قرآنی، اعطای امان منحصر به حاکم نبوده و هر مسلمانی (اعم از زن و مرد) می‌تواند پناهدهی کند.

ج) سازوکار نظارت: در پروتکل قرآنی، نظارت بر اجرای صحیح حکم پناهندگی دارای چند لایه است: نخست، نظارت الهی به‌عنوان بالاترین مرجع که

پروتکل قرآنی پناهندگی ارائه داد که از آیه ۶ سوره توبه
توبه استخراج شده است:

شکل ۱. مدل مفهومی پروتکل پناهندگی از نگاه تطبیقی قرآن و حقوق بین الملل

همچنین می‌توان الگوی عملیاتی پناهندگی را در
نظام اسلامی در قالب جدول ذیل مورد توجه قرار
داد.

جدول ۱. الگوی عملیاتی پناهندگی در نظام اسلامی

مرحله	عنصر قرآنی	شرایط تحقق	تکلیف جامعه اسلامی	معادل در حقوق بین الملل
اول	استجاره	درخواست صریح، خلوص نیت، عدم پیمان شکنی	استماع و بررسی درخواست	حق درخواست پناهندگی (ماده ۱۴ اعلامیه جهانی)
دوم	فأجره	احراز شرایط متقاضی	اعطای امان فوری، تأمین امنیت جانی و مالی	پذیرش و حمایت اولیه
سوم	حتى یسمع کلام الله	فراهم بودن بستر آگاهی	ابلاغ کامل معارف، عدم اجبار، احترام به آزادی انتخاب	آزادی عقیده و مذهب (ماده ۱۸ اعلامیه جهانی، ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۵۱)
چهارم	ثم أبلغه مأمنه	تصمیم نهایی پناهجو	انتقال امن به مکان امن، منع بازگرداندن به خطر	اصل عدم بازگرداندن (ماده ۳۳ کنوانسیون ۱۹۵۱)

مهم‌ترین ویژگی‌های متمایز این مدل قرآنی عبارت
است از:

۱. **تکلیف‌محوری:** درحالی‌که نظام حقوقی مدرن
بر «حق» پناهجو تأکید دارد، مدل قرآنی بر «تکلیف»
جامعه میزبان متمرکز است. این تکلیف، ریشه الهی

۹ نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف استخراج و تبیین پروتکل قرآنی پناهندگی از آیه ۶ سوره توبه و سنجش تطبیقی آن با اصول بنیادین حقوق پناهندگی معاصر انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که این آیه، فراتر از یک حکم تاریخی و موردی، واجد ساختاری هنجاری، قاعده‌ساز و قابل تعمیم است که می‌تواند به‌عنوان یک پروتکل منسجم در حوزه پناهندگی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

نخست آنکه، آیه ۶ سوره توبه دارای یک ساختار چهارمرحله‌ای است که از «استجاره» (درخواست پناه) آغاز شده، به «فأجره» (اعطای امان و حمایت اولیه) منتهی می‌گردد، سپس با «حتی یسمع کلام الله» (تضمین حق آگاهی و آزادی انتخاب) ادامه می‌یابد و درنهایت با «ثم أبلغه مأمنه» (انتقال امن و منع بازگرداندن) تکمیل می‌شود. این ساختار، تمامی ارکان اساسی یک نظام حمایتی را در بر دارد.

دوم آنکه، مقایسه تطبیقی پروتکل قرآنی با اصول حقوق بین‌الملل پناهندگان، وجود هم‌پوشانی‌های معنادار را آشکار می‌کند. اصل کرامت ذاتی انسان، اصل منع تعرض و عدم بازگرداندن، تضمین امنیت جانی و مالی و حق دسترسی به اطلاعات، همگی نقاط اشتراک بنیادین میان دو نظام محسوب می‌شوند. این اشتراکات، نشان‌دهنده وجود مبانی انسانی مشترک فراتر از مرزهای جغرافیایی و تفاوت‌های فرهنگی است.

سوم آنکه، تفاوت‌های ساختاری میان دو نظام نیز حائز اهمیت است. پروتکل قرآنی مبتنی بر منطق تکلیف‌محور و اخلاق‌مدار بوده و ضمانت اجرای آن، ترکیبی از مسؤولیت الهی، نظارت حکومتی، نظارت عمومی (امربه معروف و نهی از منکر) و ضمان شرعی است. این ویژگی، ظرفیت نظارتی گسترده‌تری نسبت به سازوکارهای صرفاً قراردادی و وابسته به اراده دولت‌ها ایجاد می‌کند. همچنین، دایره شمول مستجیر در پروتکل قرآنی وسیع‌تر بوده

دارد و نقض آن، خیانت به امر خداوند محسوب می‌شود.

۲. کرامت‌محوری: مبنای حمایت و کرامت ذاتی انسان به‌عنوان «خليفة الله» است که بدون توجه به دین، نژاد یا ملیت، محترم شمرده می‌شود.

۳. فوریت حمایت: امنیت پناهجو از لحظه درخواست (استجاره) برقرار می‌شود، نه پس از طی مراحل اداری. این ویژگی، خلأ موجود در نظام‌های بوروکراتیک معاصر را پوشش می‌دهد.

۴. نظارت چندلایه: ترکیب نظارت الهی، حکومتی، عمومی (امربه معروف و نهی از منکر) و ضمانت اجرای فقهی، ظرفیت نظارتی گسترده‌ای ایجاد می‌کند.

۵. هدف‌مندی فراامنیتی: هدف پناهدی در مدل قرآنی، فراتر از صرف نجات جان، شامل هدایت و آگاهی‌بخشی نیز می‌شود؛ رویکردی که پناهجو را از موجودی منفعل به سوژه‌ای فعال و صاحب کرامت ارتقا می‌دهد.

قابلیت کاربرست مدل مذکور: این مدل می‌تواند در سطوح مختلف به کار گرفته شود:

(الف) سطح فقهی: به‌عنوان چارچوبی برای استنباط احکام معاصر پناهندگی در فقه اسلامی و تدوین قواعد فقهی حاکم بر حقوق پناهجویان.

(ب) سطح سیاست‌گذاری: به‌عنوان مبنایی هنجاری برای تدوین قوانین پناهندگی در کشورهای اسلامی که بتواند هم با موازین شرعی و هم با استانداردهای بین‌المللی سازگار باشد.

(ج) سطح گفت‌وگویی: به‌عنوان ابزاری برای گفت‌وگوی میان‌نظامی (Inter-systemic Dialogue) میان حقوق اسلامی و حقوق بین‌الملل پناهندگان، با هدف غنی‌سازی متقابل و کشف مشترکات انسانی.

(د) سطح فرهنگی: به‌عنوان منبعی برای ارتقاء پذیرش عمومی پناهندگان در جوامع مسلمان، با تکیه بر آموزه‌های دینی و اخلاقی بومی.

و شامل انواع مختلف آسیب‌دیدگان از بی‌عدالتی، آزار و ناامنی می‌شود.

چهارم آنکه، مدل مفهومی استخراج‌شده از این پژوهش، قابلیت کاربرست در سطوح مختلف را دارد: در سطح فقهی برای استنباط احکام معاصر، در سطح سیاست‌گذاری برای تدوین قوانین ملی، در سطح گفتمانی برای گفت‌وگوی میان‌نظامی و در سطح فرهنگی برای ارتقاء پذیرش عمومی پناهندگان در جوامع مسلمان.

درنهایت، می‌توان نتیجه گرفت که آیه ۶ سوره توبه، نه تنها یک منبع غنی برای استنباط قواعد فقهی پناهندگی است، بلکه ظرفیت تبدیل‌شدن به یک چارچوب هنجاری برای بازتعریف تعهدات دولت‌های اسلامی و حتی مشارکت در گفتمان جهانی حقوق پناهندگان را داراست. بهره‌گیری از این ظرفیت، مستلزم پژوهش‌های تکمیلی در حوزه‌های فقه مقارن، حقوق بین‌الملل اسلامی و سیاست‌گذاری عمومی است.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۹۴). ترجمه محمدحسین ابراهیمی. قم: انتشارات تأمین.
- نهج البلاغه (۱۳۷۹). گردآوری محمد بن حسین شریف رضی؛ ترجمه محمد دشتی. قم: انتشارات مشهور.
- ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
- اخوان، منیره (۱۳۹۵ش). «پناهندگی سیاسی در اسناد بین‌المللی و فقه اسلامی». فصل‌نامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان.
- جعفری، یعقوب (۱۳۷۶ش). تفسیر کوثر. قم: هجرت.
- حرانی حنبلی، احمد بن حمدان (۱۴۲۸ق). الرعاية فی الفقه علی مذهب الإمام أحمد بن حنبل، ریاض: بی نا.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۶۸ش). تحریر الوسيلة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. دمشق: دارالقلم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴ش). ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن با تفسیر لغوی و ادبی قرآن. ترجمه غلامرضا خسروی حسینی. تهران: نشر مرتضوی.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۷ش). تفسیر قرآن مهر. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- زحیلی، وهبه (۱۴۰۹ق). الفقه الإسلامی و أدلته. دمشق: دارالفکر.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق). الکشاف. بیروت: دارالکتب العربی.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۳ق). مسالک الأفهام. قم: بنیاد معارف اسلامی.
- شیخ بهایی، محمدحسین (۱۴۲۹ق). جامع عباسی. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- صابونی، محمدعلی (۱۳۸۳ش). ترجمه فارسی صفوة التفاسیر. تهران: نشر احسان.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴ش). المیزان فی تفسیر القرآن (ترجمه فارسی). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش). ترجمه تفسیر مجمع البیان. تهران: نشر ناصر خسرو.
- فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه‌مرتضی (۱۳۷۳ش). تفسیر الصافی. تهران: مکتبه الصدر.
- قزائتی، محسن (۱۳۸۸ش). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قزوینی، علی بن محمد (۱۳۷۲ق). صیغ العقود و الإیقات (به شرح قراچه‌داغی، محمدعلی بن احمد). قم: شکوری.
- قطب، سید (۱۴۰۸ق). فی ظلال القرآن. بیروت: دار الشروق.
- کرمی، مرعی بن یوسف (بی‌تا). غایة المنتهی فی الجمع بین الإقناع و المنتهی. دمشق: مؤسسه دارالسلام.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۵ش). أصول الکافی (ترجمه کمره‌ای). قم: انتشارات اسوه.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۳۶۲ش). بحار الأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴ش). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۸۵ش). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام. قم: مؤسسه دائرة معارف الفقه الاسلامی.

وزیری، مجید و حمیسی، علیرضا (۱۳۸۷ش). «اصول مشروعیت پناهندگی و موارد مشابه آن در حقوق موضوعه». مطالعات حقوق خصوصی (فصلنامه حقوق سابق). ۳۸(۲): ۳۶۳-۳۸۰.

منتظری، حسینعلی (۱۴۱۵ق). دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولة الإسلامية (مبانی فقهی حکومت اسلامی). قم: نشر تفکر.

نجفی، محمدحسن (۱۳۶۲ش). جواهر الکلام. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۷۱ش). تفسیر راهنما. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.

Abou-El-Wafa, A. (2009). The Right to Asylum between Islamic Shari'ah and International Refugee Law: A Comparative Study. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).

Al-Dawoody, A., & Rodenhäuser, T. (2021, June 20). The Principle of Non-Refoulement under Islamic Law and International Law: Complementing International Legal Protection in Muslim Contexts. ICRC Law & Policy Blog.

Arnaout, G. M. (1987). Asylum in the Arab-Islamic Tradition. Geneva: UNHCR.

De Santis, F. A. (2015, June 3). Refugee Protection under Islamic Law: A Comparative Study between the Principles of Refugee Protection under International Refugee Law and Islamic Law. Ideas for Peace.

Elmadmad, K. (2011). The Islamic Tradition of Asylum and Refugee Protection: A Comparative Study with International Law. In A. Abou-El-Wafa (Ed.), Refugee Status in Islam: Concepts of Protection in Islamic Tradition and International Law. I. B. Tauris.

Islamic Relief Worldwide. (2012). Islam and Refugees. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).

Kidwai, S. N. (2014). The Rights of Forced Migrants in Islam. Islamic Relief Worldwide.

Zaat, K. (2007, December). The Protection of Forced Migrants in Islamic Law (New Issues in Refugee Research, Research Paper No. 146). UNHCR Policy Development and Evaluation Service